

Universiteit Utrecht

Bachelor Thesis
Sociologie

“Spiritueel dus Progressief?”

Een Studie Naar de Invloed van Spiritualiteit op
Stemgedrag

Danique van der Burg (3607542)
Julia Penning de Vries (3687074)

20 juni 2013
Begeleider: Drs. Tim Immerzeel
Tweede corrector: Dr. Hanneke Posthumus
Universiteit Utrecht

Voorwoord

Voor u ligt het resultaat van vier maanden hard werken: onze bachelor scriptie. Met een voldaan gevoel sluiten wij hiermee ons derde bachelorjaar af. Na drie jaar lang vaak opdrachten samen te hebben gemaakt, kijken wij nu ook terug op een fijne samenwerking.

Bijzondere dank gaat uit naar Tim Immerzeel, onze begeleider. Zijn enthousiasme en vertrouwen in het onderwerp motiveerde ons enorm. Zonder zijn constructieve feedback waren we niet tot dit resultaat gekomen. We hebben het als erg prettig ervaren dat we altijd langs konden komen met vragen en mede daardoor waren de afgelopen maanden een leerzaam proces.

Danique van der Burg

Julia Penning de Vries

Juni 2013, Utrecht

Spiritueel dus Progressief? Een Studie Over de Invloed van Spiritualiteit op stemgedrag.

Danique van der Burg (3607542)

Julia Penning de Vries (3687074)

Afdeling Sociologie, Universiteit Utrecht

Abstract: *Deze studie onderzoekt de invloed van spiritualiteit op stemgedrag. Spiritualiteit wordt hierbij, in lijn met eerder onderzoek, benaderd als een nieuwe vorm van religie. Op basis van de religious cleavage theorie, de value cleavage theorie en de rationele keuze theorie worden hypothesen afgeleid over het stemgedrag van spirituelen, christenen, christelijk-spirituelen en niet-religieuzen. Er wordt gekeken naar de waarschijnlijkheid voor deze groepen om te gaan stemmen en de kans dat zij op een progressieve, christelijke of overige partij gaan stemmen. Deze studie onderscheidt zich van andere studies door in te gaan op de consequenties van spiritualiteit in plaats van dit te benaderen als gevolg van maatschappelijke verschijnselen. Resultaten uit de European Values Study (2008) laten zien dat er geen onderscheid is tussen spirituelen, christenen en christelijk-spirituelen in de waarschijnlijkheid om te gaan stemmen. Spiritualiteit vergroot, net als het christendom, de waarschijnlijkheid om te gaan stemmen. Hierdoor wordt de aanname dat spiritualiteit benaderd kan worden als nieuwe vorm van religie ondersteund. Ook blijkt dat christenen en christelijk-spirituelen eerder geneigd zijn christelijk te stemmen en spirituelen eerder geneigd zijn progressief te gaan stemmen. Voor nader onderzoek is het van belang om dieper in te gaan op de invloed van de verschillende spirituele waarden op stemgedrag en de mogelijke interactie van deze waarden. Ook wordt er aangeraden de verschillen tussen de progressieve partijen verder te onderzoeken, zodat achterhaald kan worden welke waarden een dominante rol hebben in de stemkeuze.*

Kernwoorden: christendom, progressief, spatial theory, spiritualiteit, stemgedrag, rationele keuze, religie, value cleavage

Introductie

De landelijke verkiezingen in 2012 hebben het CDA tot een dieptepunt in haar bestaan gebracht. Nog nooit is het aandeel van de christelijke partijen in de Tweede Kamer zo laag geweest. Zo was het CDA op het moment van oprichting in 1977 met 49 zetels vertegenwoordigd in de tweede kamer, terwijl het aantal zetels van deze partij na de verkiezingen van september 2012 is gedaald naar 13 (www.parlement.nl, geraadpleegd op 22 april 2013). Ook op kortere termijn is er een flinke daling zichtbaar in het aantal zetels van het CDA, zo was het CDA in 2002 met 46 zetels nog de grootste partij in de Tweede Kamer, terwijl zij in 2012 na de VVD, de PvdA en de SP op een magere vierde plek staan. Verdwijnt met de afname van invloed van het christendom ook de invloed van religie op de politiek? Dat het christendom aan belang inboet in Nederland is duidelijk (Houtman & Mascini, 2002), maar de opkomst van spiritualiteit mag niet over het hoofd worden gezien (Heelas & Woodhead, 2005; Houtman & Aupers, 2007). Het percentage mensen dat zich niet betrokken voelt bij een christelijke kerk is toegenomen van 24 procent in 1958 naar 60 procent in 2002 (Houtman & Mascini, 2002), en het percentage van de bevolking dat zelden tot nooit naar de kerk gaat is toegenomen van 66% in 1997 naar 73% in 2010 (CBS, 2010). Terwijl de kerken leeglopen, doet spiritualiteit zijn intrede in de samenleving (Houtman & Mascini, 2002). Volgens sommigen is de leegloop van kerken een teken van secularisering, terwijl het door anderen juist gekenmerkt wordt als een opkomst van de “experimental garden of religiosity” (Houtman & Mascini 2002, p. 455) en daarmee de opkomst van nieuwe vormen van religie, waaronder spiritualiteit. De opkomst van spirituele tijdschriften zoals ‘Happinez’ en spirituele activiteiten zoals yoga en meditatie kunnen gezien worden als een indicator voor de toename van het belang van spiritualiteit. Otterloo (1999) stelt in haar artikel dat spirituele overtuigingen en gebruiken in West-Europese landen sterk zijn toegenomen sinds de jaren ’60. Ook Houtman & Mascini (2002) benadrukken dat, hoewel de cijfers van de opkomst van spirituele activiteiten niet erg hard zijn, bewijs voor deze opkomst niet afwezig is. Zij wijzen er ook op dat de toename in de verkoop van New Age boeken en tijdschriften en een toename in lidmaatschap van New Age centra indicaties zijn voor de toename van spiritualiteit.

Een van de belangrijkste uitgangspunten van spiritualiteit is het vinden van zingeving en identiteit vanuit een interne bron. Hierbij staat de “zelf” centraal. Binnen het christendom gelooft men in een god, een externe bron, die betekenis geeft aan het leven (Heelas & Woodhead, 2005). Spiritualiteit heeft een holistische ideologie die uitgaat van de mens als onderdeel van het grotere geheel; de aarde. Hierbij geldt dat alles met alles verbonden is en dat mensen als onderdeel van dit geheel mede verantwoordelijk zijn voor de zorg voor dit

geheel. Over het algemeen zijn de belangrijkste waarden van spiritualiteit zelfontplooiing, vrijheid en respect voor het leven en de aarde (www.mensenenspirit.nl).

Vele studies hebben aangetoond dat religie een goede voorspellende factor voor stemgedrag is (Kotler-berkowitz, 2001; Van de Brug, Hobolt, & Vreese, 2009; Immerzeel, Coffé & van der Lippe, 2013). We zien echter een afname van kerkelijkheid en van het aandeel van christelijke partijen binnen de politiek. Dit zou als gevolg kunnen hebben dat religie een minder belangrijke indicator voor stemgedrag wordt. De opkomst van spiritualiteit kan worden gezien als een nieuwe religie. Nu de traditionele religies plaats maken voor de “nieuwe religies” rijst de vraag of stemgedrag aan de hand van spiritualiteit als nieuwe vorm van religie voorspeld kan worden met de traditionele theorieën.

De overgang van christelijkheid naar spiritualiteit is in vele onderzoeken onderzocht (Houtman & Mascini, 2002; Houtman & Aupers, 2005; Heelas & Woodhead, 2005; Otterloo, 1999), echter wordt spiritualiteit in de meeste onderzoeken gebruikt als een gevolg van de afname van traditionele waarden en niet als voorspeller voor andere vormen van gedrag (Houtman & Aupers, 2007). In dit onderzoek zal spiritualiteit als uitgangspunt voor het voorspellen van stemgedrag gebruikt worden. Er wordt dus gekeken naar de consequenties van spiritualiteit voor stemgedrag. Onderzoek naar de gevolgen van de opkomst spiritualiteit voor de samenleving ontbreekt nog. In dit onderzoek zal een deel van deze wetenschappelijke puzzel getracht te worden opgelost door te kijken naar de gevolgen van spiritualiteit voor stemgedrag.

Er zal in dit onderzoek gefocust worden op de situatie in Nederland omdat Nederland een groot aantal politieke partijen kent en er in de afgelopen jaren een grote verandering te zien is geweest in de vertegenwoordiging van deze partijen in de Tweede Kamer. Omdat Nederland formeel geen kiesdrempel kent en iedereen, ongeacht leeftijd of nationaliteit, een politieke partij op kan richten, is de situatie in Nederland vrij uniek in vergelijking met andere landen (www.tweedekamer.nl; www.kiesraad.nl). Voor dit onderzoek is dit systeem interessant omdat het aanbod van politieke partijen relatief gevarieerd is en zich gemakkelijk kan aanpassen op de vraag van de bevolking.

Onderzoek naar stemgedrag van spirituelen is van maatschappelijk belang omdat de opkomst van deze nieuwe vorm religie veel invloed kan hebben op de inrichting van de politieke agenda. Als de groep spirituelen groter wordt en als uit dit onderzoek blijkt dat deze groep inderdaad op dezelfde politieke partijen stemt zou dit een verandering van de politieke agenda en het politieke klimaat kunnen betekenen.

Ook de opkomst bij verkiezingen kan door een toename van spiritualiteit beïnvloed worden. Mocht het zo zijn dat spirituelen geneigd zijn meer of minder geneigd zijn te gaan stemmen, zou dit kunnen betekenen dat de algemene opkomst bij verkiezingen ook zal toe- of afnemen. Door een antwoord te geven op de vraag of spirituelen geneigd zijn wel of niet te gaan stemmen kan er een verband gelegd worden tussen het belang van spiritualiteit in de samenleving en de opkomst bij verkiezingen. De vraag die in dit onderzoek centraal staat is: *In hoeverre speelt spiritualiteit, als nieuwe vorm van religie, een rol in stemgedrag in Nederland?*

Aan de hand van de *religious cleavage theorie* (van der Brug, Hobolt & Vreese, 2009, Knutsen, 2004), de *cleavage theorie* (Kriesi, 2010; Kriesi, 1998; van der Brug et al., 2009) en de *rationele keuze theorie* (Downs, 1957; Coleman, 1987; Scott, 2000; Riker, 1995; Hechter & Kanazawa, 1997) zal in dit onderzoek gekeken worden naar het effect van spiritualiteit op stemgedrag. Er wordt onderscheid gemaakt tussen christenen, christelijk-spirituelen, spirituelen en niet-religieuzen. Mensen die zichzelf tot een andere religie rekenen worden buiten beschouwing gelaten, vanwege de kleine omvang van deze groep in de dataset. Daarnaast zal onderzocht worden of spiritualiteit een effect heeft op stemkeuze. Bij de rationele keuze theorie zal meer specifiek met de *spatial theorie* van Downs (1957) gekeken op welke manier ideologieën van invloed zijn op de stemkeuze en wat aan de hand hiervan een rationele stemkeuze zal zijn voor verschillende groepen. Ook zal ingegaan worden op de vraag en het aanbod van politieke partijen en hoe deze vraag en aanbod zich tot elkaar verhouden. Bij de cleavage theorie wordt onderscheid gemaakt tussen de religious cleavage en de value cleavage theorie. Aan de hand van deze theorieën zullen er hypothesen worden opgesteld met betrekking tot stemkeuze.

In deze studie zal eerst een definitie van spiritualiteit gegeven worden. Vervolgens zal de relevante literatuur worden besproken van de bovengenoemde theorieën. Aan de hand van deze theorieën worden er een aantal hypothesen afgeleid die getoetst zullen worden met behulp van de Nederlandse data van de European Values Survey 2008.

Spiritualiteit

In veel sociologisch onderzoek wordt spiritualiteit omschreven als een onsamenhangende verzameling van ideeën en gebruiken (Houtman & Aupers, 2007). Over het algemeen wordt er gezegd dat spiritualiteit uit vele soorten tradities, stijlen en ideeën bestaat die zich verzamelen in eigenaardige clusters. Baerveldt (1996) spreekt over spiritualiteit als een “do-it-yourself religion” en Lyon (2000) gebruikt het metafoor “the spiritual supermarket”.

Houtman en Aupers (2007) brengen in hun artikel verschillende definities van spiritualiteit in kaart. Sommige onderzoekers (Bruce, 2002) zien spiritualiteit als een religie bestaande uit verschillende aspecten van traditionele religies. Bruce (2002) verwoordt dit als “pick-and-mix religion”. In deze vorm wordt spiritualiteit niet beschouwd als een heel nieuw fenomeen, maar als iets dat is ontstaan uit traditionele religies.

Heelas en Woodhead (2005) en Houtman en Aupers (2007) beargumenteren dat deze visie op spiritualiteit iets te kort door de bocht is. Zij benadrukken dat spiritualiteit niet alleen uit fragmenten van traditionele religies bestaat, maar dat een belangrijk aspect van spiritualiteit het geloof in de “zelf” is. Het grootste verschil tussen spiritualiteit en het christendom is dan ook dat de “waarheid” niet buiten de persoon wordt gezocht, maar in de “zelf”.

De definitie van spiritualiteit is een veel bediscussieerde definitie en ook al zijn er diverse studies die hier wetenschappelijk onderzoek naar hebben gedaan, is er (nog) geen algemeen gehanteerde definitie (Houtman & Aupers, 2007). Echter, om de consequenties van spiritualiteit te onderzoeken, is het van belang om binnen dit onderzoek een bruikbare definitie te hanteren. Ondanks deze discussie die in eerder onderzoek gevoerd wordt over de definitie van spiritualiteit zijn er wel enkele grondbeginselen aan te wijzen.

Allereerst benadrukken Houtman en Aupers (2007) een belangrijk grondbeginsel van de spiritualiteit; de overtuiging dat binnen de diepste lagen van de “zelf” de “goddelijke” vonk aan het smeulen is, wachtend om aangewakkerd te worden, en de gesocialiseerde “zelf” te ontplooiën (Houtman & Aupers, 2007). Vanuit dit beginsel kan men concluderen dat de “zelf” centraal staat binnen spiritualiteit ten opzichte van een externe hogere macht, in de vorm van God, die centraal staat binnen het christendom. Daarnaast zijn persoonlijke groei en zelfontplooiing belangrijke waarden voor spirituelen. Deze persoonlijke groei, “het ontwaken van de goddelijke vlam”, maakt het volgens spirituelen mogelijk dat een individu in contact kan komen met het grotere geheel, datgene dat ons allen verbindt (Houtman & Aupers, 2007).

Voor spirituelen is intuïtie erg belangrijk, in tegenstelling tot de christelijke overtuiging dat de waarheid “van buiten komt” in plaats van “van binnen uit” (Heelas & Woodhead, 2005). Ook hierbij staat wederom de *zelf* centraal. Spiritualiteit verwerpt zowel religieuze overtuigingen als de wetenschap als een grondslag van de werkelijkheid en vinden dat individuen zouden moeten vertrouwen op diens intuïtie en “*innerlijke stem*” (Heelas & Woodhead, 2005). Binnen spiritualiteit heerst er een anti-institutionele ideologie; wat betekent dat spirituelen over het algemeen tegen instituties en autoriteit zijn (Heelas & Woodhead, 2005).

Het is mogelijk dat sommige christenen zichzelf ook spiritueel vinden. In deze studie wordt er echter specifiek gericht op niet-christelijk spirituelen. De waarden die centraal staan binnen het christendom zijn van andere aard dan die binnen spiritualiteit centraal staan. Dit onderscheid is binnen het theoretisch kader van belang voor de invloed van religie en spiritualiteit op stemgedrag. De groep christelijk-spirituelen wordt daarom apart meegenomen in de analyses. Ook wordt er onderscheid gemaakt tussen niet-religieuzen en spirituelen. Onder niet-religieuzen worden in deze studie mensen verstaan die zichzelf niet tot een godsdienst rekenen en aangeven niet spiritueel te zijn.

Theoretisch kader

Om de hoofdvraag van dit onderzoek te beantwoorden wordt er in dit onderzoek gebruik gemaakt van klassieke theorieën omtrent de voorspelling van stemgedrag. Aan de hand van de religious cleavage theorie, de value cleavage theorie en de rationele keuze theorie worden er hypothesen opgesteld. De drie theorieën zullen apart van elkaar besproken worden, maar zullen uiteindelijk samen de theoretische ondersteuning vormen van de overeenkomende hypothesen.

Religious cleavage & stemgedrag

Al sinds de protestantse reformatie in de 16^e eeuw zijn er duidelijke religieuze scheidslijnen zichtbaar tussen katholieken en protestanten (Knutsen, 2004). Voor en door beide groepen gelovigen zijn politieke partijen opgericht die de waarden van de gelovigen vertegenwoordigden. Inmiddels zijn een hoop partijen samengevoegd en behoren het CDA, de SGP en de ChristenUnie tot de belangrijkste christelijke partijen in Nederland. De scheidslijn tussen katholieken en protestanten is zwakker geworden. Tot eind jaren '70 waren er verschillende katholieke en protestantse partijen, maar sinds de samenvoeging van de ARP, CHU en de KVP tot het CDA zijn de verschillen tussen katholieken en protestanten minder van belang. Er is wel een duidelijk verschil in standpunten tussen de christelijke partijen en de partijen die niet aan een geloof gebonden zijn op bijvoorbeeld het gebied van abortus, anticonceptie en genderrollen.

Er heeft in de afgelopen decennia een verschuiving plaatsgevonden van katholiek versus protestant naar religieus versus seculier (Brooks, Nieuwbeerta & Manza, 2006). De scheidslijn binnen de politiek is hierdoor verschoven.

Om stemgedrag te verklaren kan men de *religious cleavage theorie* gebruiken. Deze theorie gaat uit van het bestaan van scheidslijnen door religieuze verschillen in een

samenleving, die invloed hebben op het stemgedrag van mensen (van der Brug, Hobolt & Vreese, 2009). Religie heeft twee verschillende aspecten die voor de religious cleavage theorie van belang zijn (van der Brug, Hobolt & Vreese, 2009, Knutsen, 2004). De eerste is de religieuze benaming, ofwel, de religie waartoe mensen zichzelf rekenen. Dit kan bijvoorbeeld het christendom, de islam of het boeddhisme zijn. Daarnaast is de mate van religiositeit van belang. Dit wordt vaak gemeten door middel van het aantal kerkbezoeken (van der Brug, Hobolt & Vreese, 2009, Knutsen, 2004). De religieuze benaming die mensen zichzelf geven is van belang om onderscheid te kunnen maken tussen verschillende religies. In dit onderzoek wordt onderscheid gemaakt tussen christenen, spirituelen, niet-religieuzen en niet-spirituelen. Mensen die zichzelf tot een andere religieuze groepering rekenen worden buiten beschouwing gelaten.

De mate van religiositeit van mensen wordt gemeten aan de hand vragen over kerkgang en de intensiteit van het uitoefenen van het geloof (van der Brug, Hobolt & Vreese, 2009). Het is van belang om te weten hoe religieus mensen zijn om in te kunnen schatten in hoeverre hun religieuze overtuiging ook een rol zal spelen bij stemgedrag. De kerk kan namelijk gezien worden als een groepering met gedeelde waarden en normen en wanneer mensen meer geïntegreerd zijn in deze groepering zullen zij deze waarden en normen meer aanhangen (Ultee, Arts & Flap, 2009). Hoe intensiever mensen met hun geloof bezig zijn, hoe groter dus de kans dat zij de waarden van het geloof sterk zullen aanhangen. Christenen delen waarden op allerlei gebieden zoals onderwijs, ontwikkelingshulp en economie. Dit gedeelde waarden- en normenpatroon zien zij vertegenwoordigd in de religieuze politieke partijen. Deze zijn ontstaan door de behoefte van mensen aan politieke partijen die aansluiten bij hun ideologieën. De norm binnen de groep stelt dat men op deze partijen dient te stemmen en hoe meer men zich identificeert met deze groep, hoe meer zij ook geneigd zijn om deze norm aan te hangen en dus op een religieuze partij te stemmen. Om tot deze groep te behoren is lidmaatschap, kerkgang en religieuze benaming belangrijk. Mensen die zichzelf tot deze groep rekenen zullen dus meer geneigd zijn om op een christelijke partij te stemmen dan niet-gelovigen. Er wordt verwacht dat christenen en christelijk-spirituelen beiden de norm aanhangen om op een christelijke partij te stemmen. Voor spirituelen ligt de situatie wat anders. Voor hen geldt niet dat zij sterk geïntegreerd zijn in een groep door naar de kerk te gaan of lid te zijn van een kerk. Kriesi (1998) toont in zijn onderzoek aan dat er sprake is van een verschuiving naar een nieuwe cleavage, de *value cleavage*. Hieruit kunnen we de volgende hypothese afleiden: *H1: Christenen en christelijk-spirituelen zullen meer geneigd*

zijn om op een christelijke partij als het CDA, de SGP of de Christenunie te stemmen dan spirituelen en niet-religieuzen.

Value cleavage & stemgedrag

Van der Brug et al. (2009) tonen in hun onderzoek aan dat christenen nog steeds op christelijke of conservatieve politieke partijen stemmen. Het aandeel van deze partijen in het parlement hebben is de laatste jaren echter flink afgenomen. Het aantal zetels in de Tweede Kamer van het CDA, lang een van de grootste politieke partijen in Nederland, is sinds de oprichting in 1977 afgenomen van 49 naar dertien zetels (www.parlement.nl, geraadpleegd op 22 april 2013). De afname van de invloed van het christendom is dus duidelijk te zien in de uitslagen van de verkiezingen. Aarts en Thomassen (2008) hebben in hun onderzoek aangetoond dat de positie van christelijke partijen ten aanzien van traditionele onderwerpen in de afgelopen decennia nauwelijks veranderd is. Hiermee kan uitgesloten worden dat de afname van het aandeel van de christelijke partijen in de Tweede Kamer te wijten is aan een verandering in standpunten waardoor mensen op andere partijen gaan stemmen. De oorzaak van de afname ligt bij de kiezer.

Nu rijst de vraag of met de opkomst van de spiritualiteit een nieuwe scheidslijn zal ontstaan waarmee stemgedrag verklaard kan worden. Kriesi (1998) spreekt in zijn onderzoek over de verschuiving naar een nieuwe ‘cleavage’, namelijk de *value cleavage*. In het artikel wordt gesproken over een afname van traditionele scheidslijnen, zoals Van der Brug et al. (2009) in hun artikel ook beschrijven, maar een groeiend belang van nieuwe scheidslijnen. De neergang van de religious cleavage is hand in hand gegaan met de opkomst van het post-materialisme en volgens Kriesi (1998) zijn deze dan ook onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Sinds de jaren '60 is een duidelijke trend van afname van het belang van het christendom zichtbaar (Felling, 2004). Deze afname liep parallel met het proces van individualisering. Felling (2004) benoemt in zijn artikel de belangrijkste kenmerken van dit individualiseringsproces. Individualisering gaat gepaard met privatisering. Mensen behoren minder tot een bepaalde groepering, zoals een religie, en komen daarmee los van de daarbij behorende opvattingen. Een gevolg hiervan is dat mensen niet meer een ‘vanzelfsprekend’ pakket met waarden aanhangen, maar dat waarden meer gefragmenteerd raken. Men zou dit kunnen zien als een meer diverse ‘set’ van opvattingen van een individu. Een tweede belangrijk kenmerk is heterogenisering. Omdat individuen verschillende opvattingen hebben worden de verschillen in waarden tussen personen ook groter; het is minder gemakkelijk om

in ‘groepen’ te denken die dezelfde opvattingen hebben (Felling, 2004). Deze fragmentatie van waarden binnen de samenleving brengt met zich mee dat traditionele scheidlijnen minder belangrijk worden (Kriesi, 2010).

Bartolini (2004) geeft aan dat de vroegere scheidlijnen waren gebaseerd op een combinatie van sociaal-structurele, ideologische en organisatorische verdelingen. Zoals hierboven al werd toegelicht zijn deze structuren minder toepasbaar op de huidige samenleving en is het dus van belang op zoek te gaan naar nieuwe scheidlijnen. Kriesi (2010) toont in zijn onderzoek aan dat de belangrijkste scheidlijn die in de moderne samenleving aan te wijzen valt de ‘value cleavage’ is. De belangrijkste verschillen ziet men nu tussen conservatieve denkwijzen die de christenen veelal aanhangen en progressieve denkwijzen die bijvoorbeeld spirituelen aanhangen. In het onderzoek van Jansen, De Graaf en Need (2011) wordt ook ingegaan op deze verschillen in de politiek. Linkse partijen verschillen onderling van elkaar en zijn niet langer alleen vertegenwoordigers van de arbeidersklasse, maar hebben progressieve waarden als democratisering, multiculturalisme en bescherming van de natuur. Deze verandering in de politiek geeft ook aan dat de verschillen niet meer te verklaren zijn door verschillen in klasse of religie, maar dat waarden de belangrijkste scheidlijn vormen.

Het grote verschil tussen het christendom en spiritualiteit, is het feit dat spiritualiteit niet gekenmerkt wordt door het bestaan van instituties en bepaalde ideologieën (Houtman & Aupers, 2007). Daarmee valt stemgedrag van spirituelen niet te voorspellen aan de hand van de religieuze scheidlijn die altijd gebruikt werd. Men ziet dat ondanks het proces van individualisering, mensen toch vaak een gedeeld waardenpatroon hebben. Hierdoor kan men aan de hand van de value cleavage theorie ook in een geïndividualiseerde samenleving stemgedrag proberen te voorspellen en verklaren.

De waarden scheidlijn is wellicht beter bruikbaar. Heelas en Woodhead (2005) beschrijven in hun boek dat de waarden vrijheid, intuïtie en zelfontplooiing belangrijk zijn in de spiritualiteit. Dit zijn waarden die deze groep deelt en omdat zij hetzelfde waardenpatroon aanhangen onderscheiden zij zich van andere groepen zoals christenen en christelijk-spirituelen. De waarden die spirituelen aanhangen zou men ook kunnen zien als doelen. Om voor alle mensen vrijheid en de mogelijkheid tot zelfontplooiing te verkrijgen is het belangrijk dat dit hoog op de politieke agenda staat. De enige manier om dit te bereiken is door te gaan stemmen. Hieruit kan de volgende hypothese worden afgeleid: *H2a: Spirituelen zijn meer geneigd te gaan stemmen dan christenen, christelijk-spirituelen en niet-religieuzen.*

Zoals eerder genoemd zijn de belangrijkste waarden voor spirituelen; vrijheid, intuïtie en zelfontplooiing. Over het algemeen kunnen deze waarden als progressief bestempeld worden. De traditionele waarden die christenen aanhangen zijn conservatief te noemen. De value cleavage die tussen deze twee groepen aan te wijzen is, is dus progressief versus conservatief. Binnen het Nederlandse politieke bestel is er een aantal partijen die de progressieve waarden van spirituelen behartigen. De Partij voor de Dieren (www.partijvoordedieren.nl), GroenLinks (www.groenlinks.nl), MenS (www.mensenspirit.nl) en D66 (www.d66.nl) zijn partijen die in hun partijprogramma of kernvisie specifiek naar deze waarden verwijzen. In het artikel van de Graaf, Heath en Need (2001) worden dezelfde partijen bestempeld als progressief. In dit onderzoek zullen, in lijn met het artikel van de Graaf et al. (2001), deze partijen als progressief getypeerd worden. Uit deze theorie kan de volgende hypothese afgeleid worden: *H3: Spirituelen zullen meer geneigd zijn om op een progressieve partij te stemmen zoals D66, GroenLinks en Partij voor de Dieren, dan op andere partijen.*

Rationele keuze theorie

Een veelvoorkomende theorie die wordt gehanteerd bij het voorspellen van stemgedrag is de *rationele keuze theorie* (Downs, 1957; Scott, 2000; Riker, 1995, Coleman, 1987; Hechter & Kanazawa, 1997; Lippényi, Maas & Jansen, 2013). Deze theorie gaat ervan uit dat sociale fenomenen verklaard kunnen worden door acties van het individu (Coleman 1987, Scott, 2000; Hechter & Kanazawa, 1997). Deze individuen weten wat zij willen en schikken dit in een bepaalde rangorden. Het doel dat naar verwachting het meeste voordeel oplevert bovenaan wordt geplaatst (Riker, 1995; Robles, 2007). Dat wil zeggen dat de prioriteit dus ligt bij datgene dat het meeste oplevert voor het individu en de minste kosten met zich mee brengt (Downs, 1957; Lippényi et al. 2013). Volgens de rationele keuze theorie worden actoren gedreven door doelen die gericht zijn op de voorkeuren van de actor (Hedström, 2005) . Het handelen van het individu is, volgens deze theorie, specifiek gericht op het behalen van deze doelen (Hedström, 2005). Binnen stemgedrag vertaalt de rationele keuze theorie zich in het principe van economisch stemmen; individuen maken hun stemkeuze op basis van rationaliteit (Downs, 1957; Lippényi et al. 2013). Stemmers schatten bij voorbaat in welke partij het beleid heeft met de meest gunstige uitkomst voor het individu en maken op basis van die inschatting hun stemkeuze. Om de afweging te maken welke keuze voor het individu de meest gunstige uitkomst als gevolg heeft en dus een volledig rationele keuze te kunnen maken, is het van belang dat het individu beschikt over zo veel mogelijk informatie.

Een gebrek aan informatie kan een individu dus beperken in het maken van een rationele keuze (Downs, 1957; Hedström, 2005; Scott, 2000; Riker, 1995). Indien dit het geval is, kunnen actoren op basis van een andere factoren, middelen of bronnen, zoals ideologieën van een politieke partij, inschatten welke stemkeuze de meest gunstige uitkomst al gevolg heeft voor het individu (Downs, 1957). Aangezien individuen nooit een stemkeuze kunnen maken die rationeel gezien het meest gunstig ten behoeve van alle beleidspreferenties van het individu, dienen actoren een keuze te maken welke preferenties de prioriteit hebben op basis van de beschikbare informatie en middelen die de individu heeft. Bij deze afweging wordt er vanuit gegaan dat actoren anticiperen op de mogelijke uitkomsten van hun doelen. Aan de hand hiervan bepalen zij welk doel de meest gunstige uitkomst voor hen zal opleveren (Downs, 1957; Scott, 2000).

Downs (1957) maakt in zijn artikel onderscheid tussen twee soorten voorkeuren die een rol spelen in stemgedrag; utilistische voorkeuren en ideologische voorkeuren. Wanneer er gekeken wordt naar utilistische voorkeuren, betekent de rationele keuze theorie dat individuen, indien er sprake is van een democratie, zouden stemmen op de partij wiens beleid naar verwachting de meest voordelige uitkomst heeft (Downs, 1957). Bij een verkiezing schat het individu voor elke deelnemende politieke partij in, in hoeverre het beleid van deze partij een gunstig gevolg zou hebben voor de situatie van het individu. In dit principe, ook wel het “*spatial model*” of het “*issue oriented model*” genoemd, neemt elk individu en elke politieke partij een bepaalde plek in binnen een hypothetische ruimte. Deze plek weerspiegelt de set van beleidspreferenties van een individu of van een politieke partij. Het individu maakt op basis van verwachtingen een afweging voor elke partij om te beslissen welke politieke partij het dichtst bij het individu staat op deze hypothetische schaal (Downs, 1957; Lippényi et al., 2013). Volgens Downs (1957) hebben individuen nooit alle informatie om een volledig rationele, utilistische keuze te maken wat betreft stemgedrag. Zoals eerder genoemd, kunnen andere factoren in het geval van een tekort aan informatie, een rol spelen in het maken van een stemkeuze. Ideologieën van politieke partijen kunnen een dergelijke factor zijn, omdat de noodzaak om elk probleem of onderwerp tot zijn of haar eigen opvatting van de “goede samenleving” hierdoor vermindert (Downs, 1957). Bovendien kan de focus op ideologieën de stemmer helpen om verschillen tussen partijen te identificeren en daardoor een meer vastberadene keuze maken. Binnen religies spelen ideologieën een grote rol. Wanneer individuen een religie aanhangen, kunnen de ideologieën van deze religie dus een grote rol spelen in de stemkeuze. Binnen spiritualiteit staan een aantal waarden, zoals het geloof in de

zelf, het belang van zelfontplooiing en het holisme, centraal. De ideologieën worden vaak ingedeeld in “rechts” of “links”; het zijn een soort “short-cuts” naar links of rechts. Bij de overweging om op een bepaalde partij te stemmen zal de stemmer voor elke partij een verwachting maken van de mate waarin de ideologie van een partij overeenkomt met de ideologie van het individu. Het individu zal vervolgens stemmen op de politieke partij waarvan de ideologie het meest overeenkomt met de ideologie van het individu (Downs, 1957; Lippényi et al., 2013). Voor spirituelen zal dit dus een politieke partij zijn waarvan de waarden van de zelf, zelfontplooiing, het holisme en vrijheid centraal staat binnen de ideologie.

Binnen de christelijke ideologie staat de kerk en het christelijke geloof centraal. Christenen zullen voor elke politieke partij kijken in hoeverre de ideologie van deze partij afstaat van de ideologie van het individu. De politieke partij waarvan de ideologie het dichtst bij staat van de ideologie van het individu zal diens stem krijgen. Politieke partijen zoals het CDA, de ChristenUnie en de SGP hebben christelijke ideologieën (www.cda.nl, geraadpleegd op 21 april 2013; www.christenunie.nl, geraadpleegd op 21 april 2013; www.sgp.nl, geraadpleegd op 21 april 2013). Deze politieke partijen zullen dichterbij de ideologieën van christenen liggen dan overige partijen. Aan de hand van de *spatial theorie* en de *rationele keuze theorie* kan opnieuw hypothese 1 worden afgeleid.

Binnen de spirituele ideologie staat onder andere de holistische waarde centraal. Volgens spirituelen is het individu onderdeel van een grotere eenheid, zij zijn zich dan ook erg bewust van deze eenheid. Dit is een waarde die expliciet van belang is voor spirituelen en die ervoor zorgt dat spiritualiteit zich onderscheidt van het christendom en niet-religieuze waarden. De politieke partijen Groenlinks (www.groenlinks.nl, geraadpleegd op 29-03-2013) en Partij voor de Dieren (www.partijvoordedieren.nl, geraadpleegd op 29-03-2013) zijn partijen waarin het holisme centraal staat. Deze partijen staan dichterbij deze waarden van de ideologie van spiritualiteit dan andere politieke partijen. Naast de holistische waarde, staat binnen spiritualiteit de *zelf* centraal en is zelfontplooiing een erg belangrijke waarde. Spirituelen zullen voor elke politieke partij inschatten in hoeverre de ideologie van die partij overeenkomt met de spirituele ideologieën. De politieke partij waarvan de ideologie het minst ver staat van de ideologie van het individu zal diens stem krijgen. De politieke partij D66 is een partij waarin de waarde van zelfontplooiing centraal staat (www.d66.nl, geraadpleegd op 29-03-2013). Deze partij staat dichterbij deze waarde van de ideologie van spiritualiteit dan

overige partijen. Naar aanleiding van de *spatial theorie* en de *rationele keuze theorie* wordt hypothese 3 verwacht.

Ten derde is binnen de ideologie van spiritualiteit de afkeer tegen instituties aan de orde (Heelas & Woodhead, 2005). Aangezien politieke partijen allemaal onderdeel zijn van een institutionele overheid, zal de keuze om niet te stemmen het meest overeenkomen met de ideologie van spirituelen. Aangezien de uitkomst van een stem op welke politieke partij dan ook zal leiden tot een ongunstige uitkomst voor het individu, is het voor spirituelen rationeel om ervoor te kiezen niet te gaan stemmen. Bovendien zullen er, volgens Downs (1957), in een meer-partijen systeem politieke partijen blijven bijkomen zolang daar vraag naar is. Op het moment dat er geen nieuwe partijen succesvol gevormd kunnen worden en er geen bestaande partijen gedreven worden om zich te verplaatsen van de huidige positie, is er sprake van een politiek equilibrium (Downs, 1957). In Nederland is er relatief veel aanbod van politieke partijen met een christelijke ideologie: maar liefst drie van de elf partijen in de twee kamer hebben een christelijke ideologie (www.tweedekamer.nl). Het aanbod van politieke partijen waarvan de ideologie in een lijn ligt met de spirituele ideologie is veel kleiner; er is geen enkele partij met deze ideologie die zetels heeft in de Tweede Kamer en er is slechts één spirituele partij die zich verkiesbaar stelt, Mens en Spirit (www.mensenspirit.nl). Deze partij is ook nog eens zo klein, dat deze geen zetel heeft in de tweede kamer en dus feitelijk ook geen invloed heeft op de politieke agenda (www.tweedekamer.nl). Omdat deze partij geen invloed heeft op de politieke agenda, is de uitkomst van een stem op deze partij voor een individu niet het meest gunstig dus zullen zij niet op deze partij stemmen. Indien het aanbod van politieke partijen niet geheel aansluit aan de vraag, en er dus vanuit het volk behoefte is aan nieuwe politieke partijen die bepaalde ideologieën aanhangen, is er geen sprake van een politiek equilibrium. Voor spirituelen is er ten opzichte van christelijken weinig aanbod van politieke partijen die hun ideologie aanhangen. Aan de hand van het bovenstaande, wordt het volgende verwacht: *H2b: Spirituelen zullen meer geneigd zijn niet te gaan stemmen dan christenen, christelijk-spirituelen en niet-religieuzen.*

Data en methoden

Data

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van data van de Values Survey (EVS). Dit onderzoek wordt elke negen jaar in 47 Europese landen uitgevoerd. In 2008 is de meest recente wave van de survey gehouden en deze zal in dit onderzoek dan ook gebruikt worden. Voor elk land in de dataset worden ongeveer 1500 respondenten geïnterviewd. Aan de hand van een van gestandaardiseerde vragenlijst worden respondenten door middel van interviews gevraagd naar hun mening over het leven, familie, werk, religie, politiek en de maatschappij. Daarnaast wordt elke respondent gevraagd naar demografische kenmerken zoals leeftijd, geslacht, opleiding en huwelijkse staat.

In dit onderzoek zal alleen de data van Nederland gebruikt worden. In Nederland zijn in de wave van 2008 1554 respondenten geïnterviewd. Bij de EVS wordt gebruik gemaakt van een getrapte of gestratificeerde gerandomiseerde steekproef van de volwassen populatie van achttien jaar en ouder (www.europeanvaluesstudy.eu). Na een listwise deletion met alle gebruikte variabelen blijft er een valide steekproefomvang van 1324 respondenten over.

Operationalisering variabelen

Afhankelijke variabele

Stemgedrag. De afhankelijke variabele binnen deze studie is stemgedrag, waarbij de partijkeuze van respondenten en de keuze van respondenten om mogelijk niet te stemmen wordt gemeten. Omdat in deze studie de keuze om niet te gaan stemmen gezien wordt als een onderdeel van de stemkeuze, zal er een nieuwe variabele aangemaakt worden waarin twee variabelen samen worden gevoegd. Allereerst wordt er gebruik gemaakt van de vraag: “Als er morgen landelijke verkiezingen zouden zijn, zou u dan gaan stemmen?”. Indien respondenten hier “nee” op antwoorden, kiezen zij ervoor om niet te gaan stemmen. Indien respondenten hier “ja” op antwoorden, worden zij doorverwezen naar de vraag: “Op welke partij zou u stemmen?”. De antwoordcategorieën bestaan uit de verkiesbare politieke partijen in Nederland. 17 respondenten worden door deze vraag uit de analyse gehaald omdat zij niet stemgerechtigd zijn of ‘weet ik niet’ hebben geantwoord. Om de variabele stemgedrag te creëren worden de twee bovenstaande vragen samengevoegd en vervolgens zo gecodeerd dat er vier categorieën overblijven. De eerste categorie is “niet stemmen” in deze categorie vallen de respondenten die op de eerste vraag ‘nee’ hebben geantwoord. De tweede categorie zijn de christelijke partijen. In deze categorie zitten het CDA, de CU en de SGP. De derde categorie is ‘progressief’. Hierin vallen D66, GroenLinks en de Partij voor de Dieren. De laatste

categorie is ‘overig’. Hierin zitten alle in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen die niet in een van de andere categorieën vallen.

Er is gekozen voor deze categorisering naar aanleiding van de hypothesen die zijn afgeleid van de theorie. In lijn met eerder onderzoek (De Graaf et al. 2001; Jansen, de Graaf en Need, 2011) zijn de partijen D66 en Groenlinks ingedeeld bij de categorie progressieve partijen. In eerder onderzoek wordt Partij van de Dieren niet meegenomen, maar aan de hand van de ideologieën van deze partij kan deze wel tot de progressieve partijen gerekend worden. Daarnaast werden in deze onderzoeken ook de christelijke partijen op dezelfde manier ingedeeld.

Onafhankelijke variabelen

Religie. De variabele religie zal in deze studie bestaan uit de categorieën: “spirituelen”, “christenen”, “christelijk-spirituelen” en “niet-religieuzen”. De variabele religie is aangemaakt door verschillende vragen te combineren; “Ongeacht of u zichzelf als religieus beschouwt of niet, hoe spiritueel zou u zeggen dat u bent, dat wil zeggen in hoeverre bent u geïnteresseerd in het heilige of het bovennatuurlijke?” en “Rekent u zichzelf tot een godsdienst? Zo ja, welke?”. Door deze vragen te combineren, zijn de antwoordcategorieën “spiritueel”, “christelijk”, “christelijk-spiritueel” en “niet-religieus” aangemaakt.

Categorie spirituelen. Ter operationalisering van spiritualiteit wordt in deze studie gebruik gemaakt van de vraag: “Ongeacht of u zichzelf als religieus beschouwt of niet, hoe spiritueel zou u zeggen dat u bent?”. Hiermee wordt direct gevraagd naar de mate waarin respondenten zichzelf spiritueel achten. De antwoordmogelijkheden op deze vraag zijn “zeer geïnteresseerd”, “beetje geïnteresseerd”, “niet erg geïnteresseerd” en “helemaal niet geïnteresseerd”. De eerste twee antwoorden op deze vraag zijn in de nieuwe variabele gecodeerd als de categorie spiritueel en de laatste twee antwoorden als niet spiritueel. Echter wordt er bij deze vraag geen onderscheid gemaakt tussen christelijke spiritualiteit en niet-christelijke spiritualiteit. Om de hypothesen van deze studie te toetsen, is het van belang dat we onderscheid maken tussen spirituelen en christelijk-spirituelen. Daarom is er een nieuwe categorie aangemaakt waarin wordt gefilterd voor christelijk-spirituelen. Voor deze filter wordt gebruik gemaakt van de vraag of respondenten zichzelf tot een religieuze groepering rekenen. Vanuit deze vraag zullen de categorieën “spirituelen” en “christelijk-spirituelen” worden geïntegreerd in de nieuwe variabele “religie”.

Houtman en Aupers (2007) maken in hun studie gebruik van de vraag welke van de volgende stellingen het dichtst bij de persoonlijke overtuigingen komt van de respondent: “Er

bestaat een persoonlijke God”, “Er bestaat een soort levensgeest of kracht”, “Ik weet eigenlijk niet wat ik ervan denken moet”, “Ik denk eigenlijk niet dat er een of andere geest of God of levenskracht bestaat” (Houtman & Aupers, 2007). Eerder onderzoek van Houtman & Mascini (2002) heeft aangetoond dat er een relatie is tussen respondenten die op deze vraag de optie “Er bestaat een soort levensgeest of kracht” kiezen en affiniteit met spiritualiteit. De reden voor Houtman & Aupers (2007) om voor deze vraag te kiezen als maatstaf voor spiritualiteit is omdat zij een longitudinaal onderzoek doen met als startjaar 1981 en in dat jaar de vraag “Ongeacht of u zichzelf als religieus beschouwt of niet, hoe spiritueel zou u zeggen dat u bent?” nog niet was opgenomen in de European Values Study. Om te controleren of de vraag die in deze studie gebruikt wordt voor de operationalisering van spiritualiteit hetzelfde meet als de vraag die in eerdere onderzoeken gebruikt wordt, is een logistische regressie. Uit deze analyse blijkt dat beide vragen inderdaad de mate van spiritualiteit meten (O.R. = 2.272, $p < 0.000$).

Categorie christenen. Om de categorie christenen te kunnen creëren is gebruik gemaakt van twee vragen uit de survey. Allereerst wordt gevraagd of respondenten behoren tot een religieuze benoeming: “Rekent u zichzelf tot een godsdienst?”. Indien respondenten hier instemmend op antwoorden, wordt er gevraagd welke religieuze benoeming dit dan is. De antwoordcategorieën voor deze vraag zijn “rooms-katholiek”, “protestants”, “evangelisch”, “joods”, “moslim”, “hindoeïstisch”, “boeddhistisch”, “orthodox” en “ander”. De categorieën “rooms-katholiek”, “protestants”, “orthodox” of “evangelisch” zijn in deze studie indicators voor christelijkheid. Respondenten die op de eerste vraag ‘ja’ antwoorden en zichzelf vervolgens “rooms-katholiek”, “protestants”, “orthodox” of “evangelisch” noemen en op de vraag: “Ongeacht of u zichzelf als religieus beschouwt of niet, hoe spiritueel zou u zeggen dat u bent?” negatief antwoorden vallen binnen de categorie ‘christenen’. De overige categorieën worden niet meegenomen in de analyses omdat zij gezamenlijk een zeer kleine N van 57 hebben ten opzichte van een totale N van 1554. Er worden dan ook 57 respondenten uit de analyse gehaald omdat zij tot een andere religie dan het christendom behoren.

Categorie christelijk-spirituelen. Wanneer respondenten in de bovenstaande vragen aangeven zowel spiritueel als christelijk te zijn, worden zij ingedeeld in de categorie christelijk-spirituelen.

Categorie niet-religieus. Om de niet religieuzen te onderscheiden van de christenen en spirituelen wordt gebruik gemaakt van dezelfde vraag als bij christelijkheid: “Rekent u zichzelf tot een godsdienst?”. Wanneer respondenten aangeven niet spiritueel te zijn en zichzelf niet tot een godsdienst te rekenen, behoren zij tot de categorie “niet-religieus”.

Samengevat zijn er, wat religie betreft, in deze studie twee eigenschappen aan een respondent toe te wijzen; spiritueel en christelijk. Indien een respondent op beiden negatief scoort, valt deze in de categorie “niet-religieus”. Als deze op beiden positief scoort, valt deze onder de categorie “christelijk-spiritueel”. Als er positief op spiritueel en negatief op christelijk gescoord wordt, valt deze onder de categorie “spiritueel” en als er positief op christelijk en negatief op spiritueel wordt gescoord valt deze onder de categorie “christelijk” (zie figuur 1).

Figuur 1

		Christelijk	
		Nee	Ja
Spiritueel	Nee	Niet-religieuzen	Christenen
	Ja	Spirituelen	Christelijk-spirituelen

Controle variabelen

In lijn met eerder onderzoek naar stemgedrag (Hooghe, Marien & Pauwels, 2011; Immerzeel 2013; Lippenyi et al., 2013) zal ter controle gebruik gemaakt worden van de demografische kenmerken, sekse en leeftijd en educatie. Door deze variabelen toe te voegen in de analyses wordt voorkomen dat het gemeten effect een schijnverband is. De volgende variabelen zullen worden gebruikt:

Leeftijd. Leeftijd wordt gemeten in jaren. Deze variabele is gecreëerd door het geboortjaar van de respondent af te trekken van het jaartal waarin de enquête is afgenomen.

Sekse. Deze variabele heeft de waarde 1 wanneer een respondent man is en de waarde 0 wanneer een respondent vrouw is.

Educatie. Voor de variabele educatie is gebruik gemaakt van de originele variabele waarin educatie wordt gemeten op zes niveaus. Deze variabele is opnieuw gecodeerd waardoor de categorieën “basisonderwijs” “lager middelbaar” “hoger middelbaar” en “HBO/WO” zijn ontstaan. Van deze categorieën zijn dummies aangemaakt die gebruikt worden in de multinominale logistische regressie analyse.

Beschrijvende statistieken

De leeftijd van de respondenten varieert tussen de 17 en 95 jaar. De gemiddelde leeftijd is 54 jaar. De vragenlijst is afgenomen onder 701 mannen (45%) en 852 vrouwen (55%). 21 procent van de respondenten heeft als hoogst afgeronde opleiding een HBO of WO opleiding, dit is de meest voorkomende opleiding. Hierna volgt de lagere beroepsopleiding met 17,2 procent en de derde grootste groep heeft de MAVO of VMBO niveau 4 als hoogst afgeronde opleiding met 12,7 procent.

Tabel 1
Beschrijvende statistieken

<i>Variabelen</i>	<i>Gemiddelde</i>	<i>Standaard afwijking</i>	<i>Bereik</i>
Onafhankelijk			
Religie:			
Christelijkheid	0.16	-	0/1
Spiritualiteit	0.26	-	0/1
Spiritueel-christelijk	0.35	-	0/1
Niet religieus	0.23	-	0/1
Afhankelijk			
Stemgedrag:			
CDA, CU, SGP	0.27	-	0/1
D66, GroenLinks, Partij vd Dieren	0.14	-	0/1
Overige partijen	0.46	-	0/1
Niet-stemmen	0.12	-	0/1
Controle variabelen			
Educatie:			
Basis	0.11	-	0/1
Lager middelbaar	0.33	-	0/1
Hoger middelbaar	0.25	-	0/1
HBO/WO	0.31	-	0/1
Geslacht (man)	0.46	-	0/1
Leeftijd (in jaren)	54.79	17.10	17 – 95
<i>N</i>	1324		

Bron: European Values Study, 2008, afgenomen in Nederland.

27,4 procent van de respondenten geeft aan christelijk te stemmen; CDA, CU of SGP en 14,4 procent geeft aan progressief te stemmen; PvdD, D66 en GroenLiniks. Dit ten opzichte van

15,9 procent die aangeven christelijk te zijn en 34,8 procent christelijk-spiritueel. 26,2 procent van de respondenten geeft aan spiritueel te zijn en niet christelijk.

Op de vraag of mensen zouden gaan stemmen als er morgen verkiezingen zouden zijn antwoord 12,5 procent met nee. De partijen die in dit onderzoek het meest gekozen worden zijn het CDA, de PvdA en de VVD. Ook onder de respondenten die aangaven niet te willen gaan stemmen zijn dit de partijen waar zij zich het meest tot aangetrokken voelen. Van de spirituelen is 59,1% vrouw en 40,9% man.

Methoden

Om de hypothesen te testen die in het theoretisch kader zijn toegelicht, wordt in deze studie gebruik gemaakt van een *multinominale logistische regressie analyse* (Long, 1997) en een *binominale logistische regressie analyse* (Agresti & Finlay, 1997; Long, 1997). Vanwege het categorische karakter van de afhankelijke variabele, is het noodzakelijk een logistische regressie te gebruiken. De afhankelijke variabele in deze studie, “stemgedrag”, heeft meerdere categorieën. Een multinominale logistische regressie maakt het mogelijk om met deze multi-categorische afhankelijke variabele de onderzoeksvraag van deze studie te beantwoorden. Aan de hand van deze analyses wordt in deze studie gepoogd de waarschijnlijkheid dat spirituelen, christelijken en niet-religieuzen een partij boven een andere partij kiezen als zij gaan stemmen getest. Voor alle hypothesen zal de afhankelijke variabele stemgedrag gebruikt worden, waarbij er gecontroleerd wordt voor de variabelen geslacht, opleidingsniveau en leeftijd. De afhankelijke variabele stemgedrag zal de keuze voor de verschillende politieke partijen inhouden en de keuze om niet te gaan stemmen. Om het onderscheid te toetsen tussen spirituelen, christelijk-spirituelen, christenen en niet-religieuzen in de kans om wel of niet te gaan stemmen wordt er gebruik gemaakt van een binominale logistische regressie analyse, omdat de afhankelijke variabele stemgedrag in dat geval twee categorieën kent; wel of niet stemmen.

Hoewel er in deze studie verschillende hypothesen zijn afgeleid omtrent de waarschijnlijkheid voor spirituelen om op GroenLinks of Partij voor de Dieren te stemmen en de waarschijnlijkheid voor spirituelen om op D66 te stemmen, zijn deze partijen vanuit methodologische overwegingen samengevoegd. Los van elkaar hebben deze categorieën namelijk een te kleine *N* om de multinominale logistische regressie mee uit te voeren. De samengevoegde onafhankelijke variabele “religie” zal gebruikt worden ter verklaring van stemgedrag. Voor hypothese één en drie zal er gekeken worden naar de categorie “christelijk” en “christelijk-spiritueel” van de onafhankelijke variabele “religie” ten opzichte

van de overige categorieën “spiritueel” en “niet-religieus”. Voor de overige hypothesen zal er gekeken worden naar categorie “spiritueel” van de variabele “religie” ten opzichte van de overige categorieën.

Resultaten

De resultaten van de multinominale regressie analyse worden in tabel 2 en 4 weergegeven. In deze tabellen worden de odds-ratio's, de standaardfout en het significantieniveau weergegeven. In beide tabellen worden de categorieën van de afhankelijke variabele elk om beurten als referentie categorie gebruikt.

Het onderscheid tussen de modellen ligt in de referentiecategorie voor de onafhankelijke variabele. In tabel 2 zijn “christenen” de referentiecategorie. In deze tabel is dus de waarschijnlijkheid te zien dat een bepaalde groep stemt op een bepaalde partij ten opzichte van de waarschijnlijkheid dat christenen op die partij stemmen. In tabel 4 zijn “spirituelen” de referentiecategorie. In deze tabel is de waarschijnlijkheid ten van stemkeuze van een bepaalde groep ten opzichte van spirituelen te zien. Door deze beiden groepen elk los van elkaar als referentiecategorie te gebruiken, is te zien hoe de overige groepen zich tot spirituelen en christenen verhouden.

Met hypothese 1 werd verwacht dat christenen en christelijk-spirituelen meer geneigd zullen zijn om op een christelijke partij als het CDA, de SGP of de Christenunie te stemmen dan spirituelen en niet-religieuzen. Uit tabel 2, model 1 blijkt dat spirituelen en niet-religieuzen significant minder geneigd zijn dan christenen om op een christelijke partij te stemmen dan op een overige partij. Tussen christenen en christelijk-spirituelen is er geen significant verschil zichtbaar in de waarschijnlijkheid dat zij op een christelijke partij zullen stemmen ten opzichte van een overige partij. Ook wanneer deze regressie wordt uitgevoerd met de referentiecategorieën “progressief” en “niet stemmen” (tabel 2, model 2 & 3) blijkt dat spirituelen en niet-religieuzen significant minder geneigd zijn om op een christelijke partij te stemmen. Met andere woorden, christenen en christelijk-spirituelen zijn meer geneigd om op een christelijke partij te stemmen dan spirituelen en niet-religieuzen. Op basis van deze resultaten vinden we bewijs voor hypothese 1.

Tabel 2

De waarschijnlijkheid van stemkeuze																								
Model 1; ref. Overige partijen						Model 2; ref. Progressieve partijen						Model 3; ref. Niet stemmen						Model 4; ref. Christelijke partijen						
Niet stemmen	Christelijk (CDA, CU, SGP)		Progressief (D66, GL, PvdD)		Niet stemmen	Christelijk (CDA, CU, SGP)		Overig		Niet stemmen	Christelijk (CDA, CU, SGP)		Progressief (D66, GL, PvdD)		Overig		Niet stemmen	Progressief (D66, GL, PvdD)		Overig				
<i>Religie</i>																								
<i>Spirituelen</i>	0.580	(0.300)	0.097 ***	(0.267)	1.742	(0.329)	0.333 **	(0.399)	0.056 ***	(0.371)	0.574	(0.329)	0.167 ***	(0.348)	3.001 **	(0.399)	1.723	(0.300)	5.971 ***	(0.348)	17.923 ***	(0.371)	10.287 ***	(0.267)
<i>Christenen (ref)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
<i>Spiritueel-christenen</i>	0.714	(0.288)	0.928	(0.191)	0.981	(0.350)	0.728	(0.406)	0.946	(0.341)	1.020	(0.350)	1.300	(0.277)	1.373	(0.406)	1.401	(0.288)	0.769	(0.277)	1.057	(0.341)	1.078	(0.191)
<i>Niet-religieuzen</i>	0.887	(0.278)	0.059 ***	(0.313)	1.253	(0.341)	0.708	(0.394)	0.047 ***	(0.416)	0.798	(0.341)	0.066 ***	(0.368)	1.413	(0.394)	1.128	(0.278)	15.141 ***	(0.368)	21.394 ***	(0.416)	17.072 ***	(0.313)
<i>Leeftijd</i>																								
	0.988	(0.006)	1.015 **	(0.005)	1.002	(0.006)	0.986	(0.008)	1.012	(0.007)	0.998	(0.006)	1.027 ***	(0.007)	1.014	(0.008)	1.012	(0.006)	0.974 ***	(0.007)	0.988	(0.007)	0.986 **	(0.005)
<i>Sekse (man)</i>																								
	1.620 *	(0.187)	0.895	(0.151)	0.577 **	(0.176)	1.073	(0.234)	1.550 *	(0.205)	1.732 **	(0.176)	1.445	(0.210)	0.932	(0.234)	1.146 *	(0.187)	0.692	(0.210)	0.645	(0.205)	1.117	(0.151)
<i>Educatie</i>																								
<i>basis</i>	7.044 ***	(0.355)	0.692	(0.280)	0.270 **	(0.420)	26.095 ***	(0.502)	2.560 *	(0.453)	3.705 **	(0.420)	0.098 ***	(0.394)	0.038 ***	(0.502)	0.142 ***	(0.355)	10.194 ***	(0.394)	0.391 *	(0.453)	1.447	(0.280)
<i>lager middelbaar</i>	4.306 ***	(0.293)	0.944	(0.198)	0.395 ***	(0.225)	10.896 ***	(0.336)	2.390 **	(0.261)	2.531 ***	(0.225)	0.219 ***	(0.320)	0.092 ***	(0.336)	0.232 ***	(0.293)	4.559 ***	(0.320)	0.418 **	(0.261)	1.059	(0.198)
<i>hoger middelbaar</i>	2.250 **	(0.307)	1.085	(0.207)	0.408 ***	(0.221)	5.512 ***	(0.347)	2.657 **	(0.268)	2.450 ***	(0.221)	0.482 *	(0.338)	0.181 ***	(0.347)	0.444 **	(0.307)	2.074 *	(0.338)	0.376 ***	(0.268)	0.922	(0.207)
<i>HBO/WO (ref)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
<i>McFadden R²</i>	0.141																							
<i>Valide N</i>	1324																							

Bron: European Values Study 2008

Noot: De gegeven getallen zijn odds ratio's. Standaard fout tussen haakjes. Referentie keuze is de categorie "overige partijen". Dit is de grootste categorie. Significantie: * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001.

In hypothese 2a wordt verwacht dat spirituelen meer geneigd zijn te gaan stemmen dan christenen, christelijk-spirituelen en niet-religieuzen.

In tabel 3 worden de resultaten van de logistische regressie analyse met als afhankelijke variabele wel of niet stemmen weergegeven. In model 1 en 2 van deze tabel is te zien dat spirituelen niet significant meer geneigd zijn te gaan stemmen dan christenen en christelijk-spirituelen. Ten opzichte van niet-religieuzen is te zien dat spirituelen wel significant meer geneigd zijn te gaan stemmen (tabel 2, model 3). Deze resultaten laten zien dat er geen verschil is tussen spirituelen, christenen en christelijk-spirituelen. Wel is er een verschil zichtbaar tussen spirituelen en niet-religieuzen. Op basis van deze resultaten kan hypothese 2a bevestigd noch weerlegd worden.

Tabel 3

Logistische regressie van het effect van spiritualiteit op stemgedrag

	<i>De waarschijnlijkheid dat spirituelen wel gaan stemmen ten opzichte van christenen, christelijk-spirituelen en niet religieuzen.</i>					
	Model 1; ref. Christenen		Model 2; ref. Spiritueel-christenen		Model 3; ref. Niet-religieuzen	
<i>Religie</i>						
<i>Spirituelen</i>	0.980	(0.282)	0.734	(0.251)	1.723 *	(0.24)
<i>Christenen</i>	-		0.749	(0.264)	1.759 *	(0.26)
<i>Spiritueel-christenen</i>	1.335	(0.264)	-		2.348 ***	(0.227)
<i>Niet-religieuzen</i>	0.568 *	(0.26)	0.426 ***	(0.227)	-	
<i>Leeftijd</i>	1.016 **	(0.006)	1.016 **	(0.006)	1.016 **	(0.006)
<i>Sekse (man)</i>	1.458 *	(0.180)	1.458 *	(0.180)	1.458 *	(0.180)
<i>Educatie</i>						
<i>basis</i>	0.101 ***	(0.341)	0.101 ***	(0.341)	0.101 ***	(0.341)
<i>lager middelbaar</i>	0.189 ***	(0.284)	0.189 ***	(0.284)	0.189 ***	(0.284)
<i>hoger middelbaar</i>	0.374 **	(0.229)	0.374 **	(0.229)	0.374 **	(0.229)
<i>HBO/WO (ref.)</i>	-		-		-	
<i>Nagelkerke R2</i>	0.113					
<i>Valide N</i>	1324					

Bron: European Values Study 2008

Noot: De gegeven getallen zijn odds ratio's. Standaardfout tussen haakjes. Referentie keuze is de categorie "overige partijen". Dit is de grootste categorie. Significantie: * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001.

Met hypothese 2b werd verwacht dat spirituelen mede door hun anti-institutionele waarden meer geneigd zijn niet te gaan stemmen dan christenen, christelijk-spirituelen en niet-religieuzen. Op basis van de resultaten in tabel 3 wordt geen bewijs voor deze hypothese gevonden. Ten opzichte van niet-religieuzen wordt zelfs het tegendeel bewezen. De resultaten in de tabel zijn niet significant (model 1 en 2). Dit betekent dat er geen aanwijsbaar verschil is in de neiging om te gaan stemmen tussen christelijken en spirituelen. De odds ratio voor spirituelen ten opzichte van christelijken is 0.980. Dit getal duidt op een nagenoeg gelijke kans voor christenen en spirituelen om te gaan stemmen.

Met hypothese 3 werd verwacht dat spirituelen meer geneigd zijn om op een progressieve partij te stemmen zoals D66, GroenLinks en Partij voor de Dieren dan op andere partijen. Aan de hand van de multinominale logistische regressie analyse die is weergegeven in tabel 4 met als referentiecategorie “niet stemmen” of “christelijke partijen” (tabel 4, model 3 en 4) kan gesteld worden dat christenen en christelijk-spirituelen significant minder geneigd zijn dan spirituelen om op een progressieve partij te stemmen dan om niet te gaan stemmen of op een christelijke partij te stemmen. Niet-religieuzen zijn ten opzichte van spirituelen significant minder geneigd om op een progressieve partij te stemmen dan om niet te stemmen. Christelijk-spirituelen zijn ten opzichte van spirituelen significant minder geneigd om progressief te stemmen dan op overige partijen (tabel 4, model 1). Met andere woorden, spirituelen zijn meer geneigd om op een progressieve partij te stemmen dan christenen, christelijk-spirituelen en niet-religieuzen. Op basis van deze resultaten kan hypothese 3 bevestigd worden.

Tabel 4

Multinomiale logistische regressie van de invloed van religie op stemgedrag ten opzichte van spirituelen (onafhankelijke variabele)

	De waarschijnlijkheid van stenkeuze																							
	ref. overig			ref. Progressieve partijen						ref. Niet stemmen			ref. Christelijke partijen											
	Niet stemmen	Christelijk (CDA, CU, SGP)	Progressief (D66, GL, PvdD)	Niet stemmen	Christelijk (CDA, CU, SGP)	Overig	Niet stemmen	Christelijk (CDA, CU, SGP)	Overig	Niet stemmen	Progressief (D66, GL, PvdD)	Overig	Niet stemmen	Progressief (D66, GL, PvdD)	Overig	Niet stemmen	Progressief (D66, GL, PvdD)	Overig						
<i>Religie</i>																								
<i>Spirituelen (ref)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-			
<i>Christenen</i>	1.723	(0.300)	10.287 ***	(0.267)	0.574	(0.329)	3.001 **	(0.399)	17.923 ***	(0.371)	1.742	(0.329)	5.971 ***	(0.348)	0.333 **	(0.399)	0.580	(0.300)	0.167 ***	(0.348)	0.056 ***	(0.371)	0.097 ***	(0.267)
<i>Spiritueel-christenen</i>	1.230	(0.261)	9.546 ***	(0.238)	0.563 *	(0.232)	2.185 *	(0.316)	16.959 ***	(0.293)	1.777 *	(0.232)	7.761 ***	(0.318)	0.458 *	(0.316)	0.813	(0.261)	0.129 ***	(0.318)	0.059 ***	(0.293)	0.105 ***	(0.238)
<i>Niet-religieuzen</i>	1.528	(0.245)	0.603	(0.342)	0.719	(0.213)	2.124 *	(0.293)	0.838	(0.375)	1.390	(0.213)	0.394 *	(0.395)	0.471 *	(0.293)	0.655	(0.245)	2.536 *	(0.395)	1.194	(0.375)	1.660	(0.342)
<i>Leeftijd</i>	0.988	(0.006)	1.015 **	(0.005)	1.002	(0.006)	0.986	(0.008)	1.012	(0.007)	0.998	(0.006)	1.027 ***	(0.007)	1.014	(0.008)	1.012	(0.006)	0.974 ***	(0.007)	0.988	(0.007)	0.986 **	(0.005)
<i>Sekse (man)</i>	0.620 *	(1.87)	0.895	(0.151)	0.577 **	(0.176)	1.073	(0.234)	1.550 *	(0.205)	1.732 **	(0.176)	1.445	(0.210)	0.932	(0.234)	1.614 *	(0.187)	0.692	(0.210)	0.645 *	(0.205)	1.117	(0.151)
<i>Educatie</i>																								
<i>basis</i>	7.044 ***	(0.355)	0.691	(0.280)	0.270 **	(0.420)	26.095 ***	(0.503)	2.560 *	(0.453)	3.705 **	(0.420)	0.098 ***	(0.394)	0.038 ***	(0.502)	0.142 ***	(0.355)	10.194 ***	(0.394)	0.391 *	(0.453)	1.447	(0.280)
<i>lager middelbaar</i>	4.306 ***	(0.293)	0.944	(0.198)	0.395 ***	(0.225)	10.896 ***	(0.336)	2.390 **	(0.261)	2.531 ***	(0.225)	0.219 ***	(0.320)	0.092 ***	(0.336)	0.232 ***	(0.293)	4.559 ***	(0.320)	0.418 **	(0.261)	1.059	(0.198)
<i>hoger middelbaar</i>	2.250 **	(0.307)	1.085	(0.207)	0.408 ***	(0.221)	5.512 ***	(0.347)	2.657 ***	(0.268)	2.450 ***	(0.221)	0.482 *	(0.338)	0.181 ***	(0.347)	0.444 **	(0.307)	2.074 *	(0.338)	0.376 ***	(0.268)	0.922	(0.207)
<i>HBO/WO (ref)</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
McFadden R ²	0.141																							
Valide N	1324																							

Bron: European Values Study 2008

Noot: De gegeven getallen zijn odds ratio's. Standaardfout tussen haakjes. Referentie keuze is de categorie "overige partijen". Dit is de grootste categorie. Significantie: * p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001.

Conclusie & discussie

In deze studie is onderzoek gedaan naar het effect van spiritualiteit op stemgedrag. Spiritualiteit wordt hierbij, in lijn met eerder onderzoek (Houtman & Mascini, 2002, Houtman & Aupers, 2007) gezien als een nieuwe vorm van religie. Theorieën over de invloed van religie op stemgedrag worden toegepast op de vraag in hoeverre spiritualiteit, als nieuwe vorm van religie, een rol speelt in stemgedrag. Om een antwoord te kunnen geven op deze vraag is gebruik gemaakt van de Nederlandse data van de European Values Study (2008).

De hypothesen zijn afgeleid aan de hand van de *religious cleavage theorie* (van de Brug et al., 2009), de *value cleavage theorie* (Kriesi, 2010) en de *rationele keuze theorie* (Downs, 1957). De religious cleavage theorie gaat uit van scheidslijnen in de samenleving die ontstaan door religie. De value cleavage theorie gaat ook uit van het bestaan van scheidslijnen, maar legt de oorzaak hiervan bij het verschil in waarden van mensen. De rationele keuze theorie gaat er vanuit dat sociale verschijnselen verklaard kunnen worden vanuit het rationeel handelen van individuen. Er zijn binominale en multinominale logistische regressie analyses uitgevoerd waarbij het stemgedrag van christenen, spirituelen, christelijk-spirituelen en niet-religieuzen met elkaar wordt vergeleken. Deze analyses meten de waarschijnlijkheid dat een van deze groepen op een bepaalde partij stemt ten opzichte van de andere groepen en partijen in de analyse.

In eerder onderzoek naar de invloed van spiritualiteit op stemgedrag is met name gekeken naar spiritualiteit als gevolg, bijvoorbeeld als gevolg van de afname van traditionele waarden (Houtman & Mascini, 2002; Houtman & Aupers, 2007). Deze studie onderscheidt zich van andere studies door zich te richten op spiritualiteit als indicator voor andere vormen van gedrag en geeft daardoor nieuwe inzichten binnen wetenschappelijk onderzoek naar religie en stemgedrag. De resultaten van deze studie brengen het effect van spiritualiteit op stemgedrag in kaart. Indien spiritualiteit in omvang blijft toenemen, zullen de spirituele waarden hoger op de politieke agenda komen en het politieke klimaat in toenemende mate beïnvloeden.

De resultaten laten zien dat christenen en christelijk-spirituelen meer geneigd zijn op een christelijke partij te stemmen dan spirituelen en niet-religieuzen. Deze resultaten komen overeen met de resultaten uit eerder onderzoek (Kotler-berkowitz, 2001; Van de Brug, Hobolt, & Vreese, 2009; Immerzeel, Coffé & van der Lippe, 2013). Voor christelijk-spirituelen betekent dit dat de christelijke waarden zwaarder wegen in de stemkeuze dan de spirituele waarden. Uit de analyses blijkt dat de religious cleavage theorie en de rationele

keuze theorie niet alleen gebruikt kunnen worden om stemgedrag van christenen te voorspellen, maar ook dat van christelijk-spirituelen.

Om de hypothesen over het stemgedrag van spirituelen op te stellen is naast de rationele keuze theorie in plaats van de religious cleavage theorie, een uitbreiding hiervan gebruikt; de value cleavage theorie. Deze theorie richt zich voornamelijk op de waarden scheidslijn in plaats van de religieuze scheidslijn. Met de komst van spiritualiteit is deze waarden scheidslijn in toenemende mate van belang, omdat binnen spiritualiteit de gemeenschappelijke waarden de verbindende factor zijn in plaats van een gemeenschappelijke institutie, zoals de kerk binnen het christendom.

De vraag die voortkomt uit de verschillende hypothesen is of spirituelen meer, evenveel of minder geneigd zijn te gaan stemmen dan christenen of christelijk-spirituelen. Uit de resultaten blijkt dat er geen verschil is in de neiging om te gaan stemmen tussen spirituelen en christenen of christelijk-spirituelen. Wel is er een duidelijk verschil te zien tussen spirituelen en niet-religieuzen. Zowel christenen, als spirituelen, als christelijk-spirituelen zijn meer geneigd te gaan stemmen dan niet-religieuzen. Gezien dit resultaat zowel voor christenen als voor spirituelen geldt, ondersteunt dit de aanname dat spiritualiteit inderdaad een nieuwe vorm is van religie en daarmee, net als het christendom, mogelijk een voorspeller is voor stemgedrag. Dit betekent voor de value cleavage theorie dat de waarden scheidslijn op het gebied van spiritualiteit en religie inderdaad bestaat en dat deze scheidslijn een verschil in stemgedrag tussen deze groepen tot gevolg heeft. De rationele keuze theorie van Downs verwacht echter dat spirituelen meer geneigd zijn niet te gaan stemmen dan christenen, christelijk-spirituelen en niet-religieuzen, omdat er te weinig aanbod is van spirituele partijen ten opzichte van de vraag en er daarom geen sprake is van een politiek equilibrium. De rationele keuze theorie is op de manier zoals deze is afgeleid in dit onderzoek, niet bruikbaar ter verklaring van de overweging voor spirituelen om te gaan stemmen of niet.

De theorieën voorspellen tevens dat spirituelen voornamelijk op progressieve partijen zullen stemmen. Uit de analyses blijkt dat dit inderdaad het geval is. Het lijkt zo te zijn dat spirituelen hun waarden terugvinden in progressieve partijen. Spirituelen stemmen dan ook voornamelijk progressief; op de partijen D66, GroenLinks en de Partij voor de Dieren. Aangezien deze resultaten de value cleavage theorie bevestigen, kan wederom geconcludeerd worden dat er een waarden scheidslijn te zien is binnen de samenleving en dat deze theorie als voorspeller gebruikt kan worden voor stemgedrag. De resultaten liggen tevens in een lijn met de verwachtingen die de rationele keuze theorie stelt. Downs (1957) stelt dat naast utilistisch rationele overwegingen, er ook ideologische overwegingen zijn voor individuen die een rol

spelen in de inschatting van individuen welke stemkeuze de meest voordelige uitkomst heeft. Met name aan de hand van de spatial theorie, een onderdeel van de rationele keuze theorie, kan voorspeld worden welke partij het dichtst bij de ideologie van spirituelen ligt en welke stemkeuze dus rationeel is voor spirituelen. De analyses laten zien dat door middel van ideologieën ook de stemkeuze voorspeld kan worden en de rationele keuze theorie bruikbaar is voor het voorspellen van stemgedrag.

Met behulp van de bovenstaande resultaten kan antwoord gegeven worden op de centrale vraag van dit onderzoek: *in hoeverre speelt spiritualiteit, als nieuwe vorm van religie, een rol in stemgedrag?* Het effect van spiritualiteit op stemgedrag is met name terug te zien in de uitkomst dat spirituelen eerder zullen gaan stemmen dan niet-religieuzen en dat zij eerder geneigd zijn op een progressieve partij te stemmen dan niet-religieuzen, christenen en christelijk-spirituelen. Ook christenen en christelijk-spirituelen zijn, net als spirituelen, eerder geneigd te gaan stemmen dan niet-religieuzen. Dit resultaat bevestigt de veronderstelling dat spiritualiteit benaderd kan worden als nieuwe vorm van religie.

Dat spiritualiteit van invloed is op stemgedrag, is in deze thesis bevestigd. Echter dienen er een aantal kanttekeningen geplaatst te worden wat betreft het afbakenen van de groep spirituelen. Voor de indeling is gebruik gemaakt van de indeling die Heelas en Woodhead (2005) in hun boek gebruiken en die in vele onderzoeken wordt overgenomen. Spiritualiteit is echter een breed begrip dat moeilijk in te kaderen is (Houtman & Aupers, 2007). Aangezien de waarde van *de zelf* centraal staat binnen spiritualiteit, zijn spirituelen ook vrij om hun eigen geloof vorm te geven, zo als Lyon (2000) verwoord: “the spiritual supermarket”. Hierdoor is het lastig om een eenduidige definitie vast te stellen waar alle spirituelen onder geschaard kunnen worden. Nader onderzoek zou dieper in kunnen gaan op de verschillende waarden van spiritualiteit en hoe deze los van elkaar van invloed zijn op stemgedrag. Op deze manier kan in kaart worden gebracht welke waarden voornamelijk overeenkomen bij spirituelen, waardoor wellicht een duidelijkere definitie kan worden geformuleerd van spiritualiteit. Door middel van een uitgebreidere vragenlijst in combinatie met interviews over religieuze en spirituele waarden kunnen gerichtere analyses uitgevoerd worden en kunnen er meer uitspraken gedaan worden over deze waarden.

In deze studie is bij het afleiden de hypothesen en het uitvoeren van de analyses vanwege een te klein aantal respondenten geen onderscheid gemaakt in de verschillende progressieve partijen D66, GroenLinks en Partij voor de Dieren. Hoewel deze drie partijen ook in eerder onderzoek als progressief worden gekenmerkt (de Graaf et al., 2001), zit er wat kernwaarden betreft nog verschil in de partijen. Zo komt de holistische waarde bijvoorbeeld

sterk terug in de kernvisie van GroenLinks en Partij voor de Dieren en minder bij D66. Een aanbeveling voor nader onderzoek zou dan ook zijn om deze partijen los van elkaar te onderzoeken. Op deze manier kan er beter onderzocht worden in hoeverre de verschillende waarden van spiritualiteit los van elkaar van invloed zijn op stemgedrag en kan het effect van spiritualiteit op stemgedrag specifiek in kaart worden gebracht. Door dit onderzoek op grotere schaal uit te voeren kan dit gerealiseerd worden.

De ideologische overwegingen die, volgens de rationele keuze theorie, een rol spelen in het inschatten van de meest gunstige uitkomst van stemkeuze legt met name de nadruk op verschillende waarden. Om dit aspect van de theorie gericht te testen, is het van belang om zowel de verschillende waarden van spirituelen en politieke partijen los van elkaar te onderzoeken. Ook de value cleavage theorie richt zich op de waarden scheidslijn. Ook om het mechanisme achter deze theorie gericht te toetsen, dus de invloed van de verschillende spirituele waarden op stemgedrag, is het van belang om zowel de waarden van spiritualiteit als de waarden van de verschillende politieke partijen los van elkaar te toetsen. Op deze manier kan ook onderzocht worden of er een interactie is tussen de invloed van verschillende spirituele waarden op stemgedrag. Vervolgonderzoek is nodig om sterker bewijs te vinden voor de ideologische overwegingen van de rationele keuze theorie en value cleavage theorie.

Uit de resultaten is gebleken dat christenen en christelijk-spirituelen hetzelfde stemgedrag vertonen. Hier is echter geen theoretische verklaring voor. Christelijk-spirituelen verschillen dus, ondanks dat zij geïnteresseerd zijn in spiritualiteit, sterk van spirituelen als het gaat om stemgedrag. Nader onderzoek zou zich moeten richten op de theoretische achtergrond van de vraag ‘wat is het verschil tussen christelijke spiritualiteit en spiritualiteit’. Dit kan gerealiseerd worden door dieper in te gaan op de verschillende waarden van de twee groepen en te kijken hoe deze waarden los van elkaar van invloed zijn op stemgedrag.

De theorie van Downs voorspelt dat indien er een politiek equilibrium is in een land, dus wanneer de vraag naar politieke partijen volledig aansluit op het aanbod, mensen sneller zullen gaan stemmen omdat er een partij is die hun ideologie vertegenwoordigt. Omdat in Nederland een meerpartijen systeem bestaat waarbij het relatief eenvoudig is om een politieke partij op te richten die zich verkiesbaar mag stellen, zou er verwacht kunnen worden dat de kans in Nederland groter is dat er voor spirituelen een partij bestaat die aansluit bij hun ideologieën dan in landen met een ander politiek systeem. Indien er landen vergelijkend onderzoek wordt gedaan, waarbij er gekeken wordt naar landen met andere politieke systemen met een kleiner aanbod van politieke partijen, kan er getoetst worden of dit mechanisme van de rationele keuze theorie bevestigd kan worden. Wanneer blijkt dat in

landen met een tweepartijen systeem spirituelen minder snel gaan stemmen ten opzichte van landen met een meerpartijensysteem, kan er gesteld worden dat dit verschil veroorzaakt wordt omdat het aanbod van partijen niet aansluit op de ideologie van spirituelen. Op deze manier kan het mechanisme achter de rationele keuze theorie getoetst worden.

Al met al zet deze studie een eerste stap in het in kaart brengen van de consequenties van spiritualiteit in de Nederlandse samenleving. De toename van spiritualiteit heeft, net zoals de afname van kerkelijkheid, gevolgen voor de maatschappij aangezien zowel het christendom als spiritualiteit van invloed blijken te zijn op gedrag. Deze thesis ondersteunt de veronderstelling dat spiritualiteit gezien kan worden als nieuwe vorm van religie en daarmee een indicator is voor stemgedrag. Nader onderzoek zou na kunnen gaan in hoeverre spiritualiteit, net als het christendom, een indicator is voor andere vormen van politiek gedrag.

Literatuurlijst

- Aarts, K., & Thomassen, J. (2008). Dutch voters and the changing party space 1989–2006. *Acta politica*, 43(2), 203-234.
- Agresti, A., & Finlay, B. (1997). *Statistical methods for the social sciences*.
- Arts, W.A., Flap, H.D., & Ultee, W.C. (2003). *Sociologie. Vragen, Uitspraken, Bevindingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Baerveldt, C. 1996. New Age-religiositeit als individueel constructieproces [New age-religiosity as a process of individual construction]. In *De kool en de geit in de nieuwe tijd: Wetenschappelijke reflecties op new age [The fence, the hare, and the hounds in the new age: Scientific reflections on new age]*, edited by M. Moerland, pp. 19–31. Utrecht: Jan van Arkel.
- Bartolini, Stefano (2004). ‘Cleavages’ Workshop on the Analysis of Political Cleavages and Party Competition, Duke University, Durham, North Carolina.
- Brooks, C., Nieuwbeerta, P. & Manza, J. (2006). Cleavage-based Voting Behavior in Cross-national Perspective: Evidence From Six Postwar Democracies. *Social Science Research*, vol 35, pp. 28-128.
- Bruce, S. 2002. *God is dead: Secularization in the West*. Oxford: Blackwell.
- Brug, van de, W., Hobolt, S.B. & Vreese, de, C.H. (2009). Religion and part choice in Europe. *West European Politics*, vol 32,6 pp. 1266-1283.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2010). Centraal Bureau voor de Statistiek. (2010). Maatschappelijk participatie; sociale contacten, kerkelijke gezindte. <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=60027ned&D1=97-101&D2=0-10,27-31&D3=2,6-1&HD=090710-1439&HDR=T,G2&STB=G1>, geraadpleegd op 22 april 2013.

Coleman, J.S., Microfoundations and macrosocial behavior, in: J.C. Alexander et al. (eds.), *The Micro-Macro Link*, Berkeley, Cal.: University of California Press 1987, 153 -173.

Downs, A. (1957). An economic theory of political action in a democracy. *The Journal of Political Economy*, 65(2), 135-150.

De Graaf, N. D., Heath, A., & Need, A. (2001). Declining cleavages and political choices: the interplay of social and political factors in the Netherlands. *Electoral Studies*, 20(1), 1-15.

Driskell, R., Embry, E. & Lyon, L. (2008). *Faith and politics: The influence of religious beliefs on political participation*. *Social Science Quarterly*. 89 :2, 294-314.

Eldin, A., Gelman, A., Kaplan, N. (2007). Voting as a Rational Choice: why and how people vote to improve the well-being of others. *Rationality and Society*. 19(3); 293-314.

EVS (2008). *European Values Study 2008 4th wave*. Geraadpleegd in maart 2013 van: <http://www.europeanvaluesstudy.eu/>.

Felling, A.J.A. (2004) *Het proces van individualisering in Nederland: een kwart eeuw sociale-culturele ontwikkeling*. Nijmegen: Katholieke universiteit van Nijmegen.

Funk, C.L. (2000). The Dual Influence of Self-Interest and Societal Interest in Public Opinion. *Political Research Quarterly*. 53(1): pp. 37-62.

Hechter, M. & Kanazawa S. (1997). Sociological Rational Choice Theory. *Annual Review of Sociology*, 23, pp. 191-214.

Hedstrom, P. (2005). *Dissecting the Social; on the principles of Analytical Sociology*. Cambridge: University Press 2005.

Heelas, P & Woodhead, L. (2005). *The spritual revolution: Why religion is giving way to spirituality*. Blackwell Publishing: Oxford.

Hooghe, M., Marien, S., & Pauwels, T. (2011). Where Do Distrusting Voters Turn if There is No Viable Exit or Voice Option? The Impact of Political Trust on Electoral Behaviour in the Belgian Regional Elections of June 2009 1. *Government and Opposition*, 46(2), 245-273.

Houtman, D. & Aupers, S. (2005) *Forthcoming. The spiritual revolution and the new age gender puzzle: the secularisation of the self in late modernity, (1980-2000)*. In women and religion in the west: Challenging secularization.

Houtman, D. & Aupers, S. (2007). The Spiritual Turn and the Decline of Tradition: The Spread of Post-Christian Spirituality in 14 Western Countries, 1981-2000. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 46(3): pp. 305-320.

Houtman, D. & Mascini, P. (2002). Why do churches become empty, while New Age Grows? Secularization and religious change in the Netherlands. *Journey for the scientific Study of Religion*. 41:3, pp. 455-473.

Immerzeel, T., H. Coffé & T. van der Lippe (Forthcoming). Explaining the Gender Gap in Radical Right Voting: A Cross-National Investigation in 12 Western European Countries. *Comparative European Politics*.

Jansen, G., De Graaf, N. D., & Need, A. (2011). Class voting, social changes and political changes in the Netherlands 1971–2006. *Electoral Studies*, 30(3), 510-524.

Kotler-Berkowitz, L. A. (2001). Religion and voting behaviour in Great Britain: a reassessment. *British Journal of Political Science*, 31(03), 523-554.

Knutsen, O. (2004). Religious Denomination and party choice in western Europe: A comparative longitudinal Study from Eight Countries, 1970-97. *International Political Science Review*. Vol. 25,1. Pp. 97-128.

Kriesi, H. (1998). The transformation of cleavage politics. *European Journal of political research*. Vol.3, pp. 165-185.

Kriesi, H. (2010). Restructuration of Partisan Politics and the Emergence of a New Cleavage Based on Values. *West European politics*, vol.33/3, pp. 673-685.

Lippenly, Z., Maas, I., Jansen, W. (2013). Economic Voting in Hungary, 1998 – 2008, *Electoral Studies* (2013), <http://dx.doi.org/10.1016/j.electstud.2013.02.009>.

Long, J. S. (1997). *Regression models for categorical and limited dependent variables* (Vol. 7). SAGE Publications, Incorporated.

Lyon, D. 2000. *Jesus in Disneyland: Religion in postmodern times*. Oxford: Polity Press.

Riker, W. R. (1995). The Political Psychology of Rational Choice Theory. *Political Psychology*. 16(1): pp. 23 – 44.

Robles, J.M. (2007). Bounded Rationality: A realistic approach to the decision process in a social environment. *Theoria*. 16(1): pp. 41-48.

Scott, J. (2000). Rational Choice Theory. *Understanding Contemporary Society; Theories of the present*, edited by G. Browning, A. Halcli, and F. Webster. (Sage Publications, 2000).

Weatherford, M.S. (1983). Economic Voting and the “Symbolic Politics” Argument: A Reinrerpretation and Synthesis. *The American Political Science Review*. 77(1); pp. 158-174.